

POLÍTICA CULTURAL: CONCEPTE, HISTÒRIA I DEBATS ACTUALS

Carles Monclús

*Professor de secundària de l'especialitat d'Intervenció Sociocomunitària
IES Jordi de Sant Jordi (València)*

Octubre 2012

Palabras clave:

cultura, política cultural

Keywords:

culture, cultural policy

Resumen:

El artículo empieza planteando el concepto de política cultural que entiende como el conjunto estructurado de acciones y prácticas sociales conscientes y deliberadas (o ausencia de ellas) de los organismos públicos (pero también de otros agentes sociales y culturales) en la cultura, entendida básicamente y de manera restringida como sector de actividades culturales y artísticas , pero también de manera indirecta y extensa como universo simbólico compartido por la comunidad.

A continuación se hace un repaso a la historia de la política cultural en Europa y en el Estado Español.

Por último se plantean los debates actuales en política cultural: público o privado, objeto de consumo o derecho ciudadano, el contenido de la cultura y la libre circulación de ideas y las experiencias emergentes participativas en el sector.

Abstract:

The article starts by proposing the concept of cultural policy understood as the structured set of actions and conscious and deliberate social practices (or lack thereof) of public (but also other social and cultural) in culture, and basically understood narrowly as a sector of cultural and artísticas, but also indirectly and extensive as symbolic universe shared by the community.

Below is an overview of the history of cultural policy in Europe and the Spanish State. Finally current debates arise in cultural policy: public or private consumption object or civil right, the content of culture and the free flow of ideas and experiences in participatory emerging sector.

1. El concepte de política cultural

El terme política cultural és complex i confús. És confús tant pel que respecta al concepte de política, així com pel de cultura.

Per política podem entendre:

- la *“ciència i art de governar l'Estat, d'organitzar i administrar les societats”* (Diccionari Alcover català-valencià-balear), o
- *“ l'art i activitat de governar un país, així com el conjunt d'activitats relacionades amb la lluita per l'accés al govern”* (Diccionario del Uso del Español María Moliner),
- però el Diccionario de la Real Academia Española la defineix també com *“ activitat dels que regeixen o aspiren a regir els assumptes públics”* o *“activitat del ciutadà quan intervé als assumptes públics donant la seua opinió, el seu vot, o de qualsevol altra manera”*.

D'acord amb la primera i segona definició que hem donat de política, és a dir, des de la perspectiva que entén que només fan política les administracions i els organismes públics FERNÁNDEZ, E. (1991)¹ defineix política cultural com *“Conjunt estructurat d'intervencions conscients d'un o més organismes públics en la vida cultural”*.

Tanmateix la UNESCO parla de política cultural com *“Conjunt de practiques socials conscients i deliberades, d'intervencions o absència d'intervencions que tenen com a objectiu satisfer certes necessitats culturals mitjançant la utilització òptima de tots els recursos materials i humans de què disposa una societat en eixe moment.”*

Aquesta definició té per a nosaltres alguns aspectes interessants:

- contempla la política cultural com un conjunt de pràctiques socials, i per tant no només els organismes públics són agents actius.
- la política es fa tant per acció com per omissió. De fet quan es vol actuar a favor de manifestacions culturals majoritàries, la única cosa que cal fer és no actuar i deixar que el mercat actue.

Però no ens acaba d'agradar la idea de que la política cultural té l'objectiu de satisfer certes necessitats culturals. Veiem molt difícil objectivar les necessitats culturals. Si entenem la cultura d'acord amb l'antropologia, tots els éssers humans tenen una cultura que els ajuda a relacionar-se amb el seu entorn i l'explica. Per tant, no està clar que tinga necessitats culturals. Altra cosa és que els éssers humans s'enriqueixen personal i col·lectivament a través de la participació en activitats simbòliques o culturals. I que la cultura es necessari reconstruir-la i reconceptualitzar-la per tal de contribuir a una societat més justa i equilibrada, en la que tots els éssers humans tinguen els mateixos drets i llibertats.

Per tant, per a nosaltres la política cultural és :

el “conjunt estructurat d'accions i pràctiques socials conscients i deliberades, (o absència d'elles), dels organismes públics, (però també d'altres agents socials i culturals) en la cultura, entesa bàsicament i de

¹ FERNÁNDEZ, E. (1991) *La política cultural. Qué es y para qué sirve*. Ed. Trea. Gijón

*manera restringida com a sector d'activitats culturals i artístiques, però també de manera indirecta i extensa com a univers simbòlic compartit per la comunitat*²

Volem ressaltar que política cultural en fan els organismes públics però també la societat civil. De fet en determinats moments històrics la societat civil ha assumit un paper molt important en aquesta política cultural. Podríem posar molts exemples: els ateneus obrers i llibertaris a l'Estat Espanyol durant ell primer terç del segle XX, les associacions i moviments populars dels darrers anys de la dictadura franquista, o moviments actuals com la plataforma Salvem el Cabanyal han estat elements molt actius en la política i intervenció cultural, en el nostre entorn.

Les finalitats de les polítiques culturals són moltes, tantes com agents n'hi ha que les posen en pràctica.

Podríem dir que n'hi ha unes d'explícites com són:

- les específicament culturals com facilitar l'accés a les activitats culturals a tota la població,
- les socials o educatives relacionades amb ser un element de cohesió, d'integració i de participació.
- les econòmiques, en tant que el mercat de productes culturals i les activitats econòmiques relacionades amb la cultura poden ser un important motor econòmic generador de llocs de treball directes i indirectes.
- les ambientals, relacionades amb la modificació de l'entorn que poden suposar determinades intervencions culturals.
- les relacionades amb el reforçament o transformació de la identitat col·lectiva.

Però també n'hi ha altres de menys explícites. Moltes vegades les finalitats de les polítiques culturals tenen molt a veure amb el control del poder intel·lectual, és a dir, amb la capacitat per a influir en la societat a partir de la legitimació de determinats productes culturals. Com que la cultura, en definitiva, transmet valors i maneres d'entendre el món no és neutra. I promoure determinats valors, així com legitimar-los es fa en gran mesura a través de les activitats culturals i simbòliques.

La cultura com diu FERNÁNDEZ, E. (1991) "és un espai polític natural en la mesura en què són polítics els conflictes i tensions que es produeixen en aquest terreny. Estos corresponen bàsicament a dos tipus d'interessos: els de caràcter econòmic, tant entre grups empresarials com entre països i regions, i aquells que es refereixen al control del poder intel·lectual"

2. L'acció dels organismes públics. La política cultural des de l'administració

És necessària una política cultural des de les institucions públiques? Està clar que des de determinades posicions ideològiques es pensa que l'acció pública només ha de crear

² MONCLÚS, C. (2005) "La intervención en cultura. Principios que deben sustentar la políticas públicas" a les Actes del I Congreso Internacional sobre la Formación de los Gestores y Técnicos de Cultura. Mayo 2005. SARC . Diputació de València. ISBN 978-84-935419-0-3

unes condicions que estimulen el desenvolupament i la creativitat cultural, però no ha d'anar més enllà.

El neoliberalisme ha defensat els darrers decennis la reducció de l'administració i de l'estat així com de la despesa pública. Curiosament diuen que quan els poders públics actuen, manipulen. A aquesta intervenció oposen els mercats que entenen com un espai lliure de manipulacions, i que es mou en funció de les demandes de les persones i les seues decisions lliures. Nosaltres entenem que darrere dels mercats hi ha importants poders econòmics que no són neutres i amb un important interès per controlar les idees i generar hegemonia. A aquest interès cal sumar una gran capacitat i poder per influir en el consum de les persones i per tant, també en el cultural.

Un exemple influent d'aquesta postura és Mario Vargas Llosa que en un article al diari el País el 25-07-2004 titulat *Razones contra la excepción cultural* criticava les mesures de protecció al cinema europeu i a qualsevol tipus de manifestacions culturals.

Nosaltres, al contrari, creiem que l'acció pública es fa absolutament necessària per tal de re-equilibrar els desequilibris que produeix el mercat i garantir les possibilitats i, en definitiva, la llibertat d'accés a les activitats culturals i a la creació. No totes les manifestacions i activitats culturals poden competir en igualtat i sinó hi ha una promoció pública es molt possible que els ciutadans no puguin gaudir-les. En el cas d'activitats vehiculades en llengües minoritzades això és evident, però també en moltes activitats més minoritàries o amb poca possibilitat de ser finançades amb fons privats pel seu caràcter crític o transformador.

Una primera raó és aquesta però no és la única. N'hi ha una segona: en tots els estudis d'opinió si als ciutadans i ciutadanes se'ls pregunta si cal destinar més recursos públics a l'activitat cultural la resposta sempre és majoritàriament sí. La societat demanda més inversió en cultura i inclús aquells ciutadans que no assisteixen habitualment a activitats culturals consideren que és bo que les institucions públiques destinen més recursos a la cultura ja que això enriqueix i fa més culta la societat.

Però tampoc podem oblidar raons de tipus econòmic, les activitats culturals mouen molts diners i generen ocupació. Són també un motor d'altres sectors econòmics com el turisme i l'hostaleria. Són molts els estudis que comencen a haver sobre l'impacte econòmic de les activitats culturals. I últimament, els estudis desenvolupats per la Unitat d'Economia i Cultura de la Universitat de València dirigida per Pau Rausell assenyalen que les activitats culturals i creatives són una de les variables més importants que expliquen la riquesa de determinades regions europees i com es pot correlacionar la creativitat present al territori amb el desenvolupament econòmic.

Però per a mi hi ha una frase de Charles Darwin, l'autor de la teoria de l'evolució que em dona una raó encara més potent: “ *Si pogués tornar a viure la meua vida, m'imposaria la norma de llegir poesia i d'escoltar música com a mínim una vegada a la setmana. Així, tal vegada les parts del meu cervell que ara resten atrofiades haurien romàs actives gràcies a l'ús. La pèrdua d'estos gustos és la pèrdua de la felicitat i pot ser perjudicial per a l'intel·lecte, o més probablement, al caràcter moral, ja que debilita les parts emocionals de la nostra naturalesa.*” Si admetem que aquesta afirmació té quelcom de veritat, i el

Política cultural: concepte, història i debats actuals

Copyleft: Carles Monclús

contacte amb diferents codis estètics i expressius enriqueix el cervell i, en definitiva la intel·ligència, i constatem que no tots els ciutadans i ciutadanes tenen les mateixes possibilitats d'accedir a aquesta diversitat de codis estètics, es fa necessària l'acció dels organismes públics. Actualment es parla molt de que la intel·ligència no té una sola cara, sinó que parlem d'intel·ligència múltiple. I molt possiblement la sensibilitat que proporciona el contacte amb diferents formes d'expressió que té l'ésser humà contribueix de manera important a desenvolupar diferents aspectes d'aquesta intel·ligència, que proveeix de recursos personals per accedir a un tipus de relacions socials i de eines per tal d'inserir-se a la societat i al mercat laboral.

I no tots els ciutadans tenen les portes obertes de la mateixa manera a determinades activitats culturals, ja per ubicació geogràfica, ja per barreres psicològiques, molt lligades a processos de socialització i aculturació en determinat ambient social, que els fan sentir-se exclosos de determinades manifestacions artístiques i culturals perquè no són pròpies de la seua classe social o ambient cultural.

Possiblement aquesta siga una de les desigualtats majors entre les classes socials en la nostra societat i actuar amb la finalitat de promoure l'accés i la participació a les activitats culturals per part de tots els ciutadans té uns efectes de compensació educativa i social a llarg termini més grans possiblement dels que pot aconseguir el sistema educatiu (que per la seua pròpia estructura és molt menys flexible). Segurament aquesta afirmació és excessivament agosarada, però una de les raons per les que el Sistema Educatiu està en crisi és perquè ofereix un model cultural tancat molt llunyà per a moltes capes de la societat. La participació activa en activitats culturals genera integració en la mesura que no estem rebent un model cultural tancat sinó que l'estem construint entre tots i totes.

L'acció pública es pot exercitar de formes molt diverses:

- Reglamentació (Llei de Propietat intel·lectual, Llei de Mecenatge, Lleis de Patrimoni, Fixació de quotes de distribució, Dipòsit Legal del llibre, Fixació de quotes de pantalla,...)
- Promoció i foment (Beques d'estudis, IVA reduït per al llibre, Subvencions a la premsa, Subvenció a gires de conjunts musicals, Subvenció preus entrades al teatre, Exempcions fiscals per a la restauració de béns culturals privats,...)
- Intervenció directa (Centre Dramàtic Nacional, Companyies de Dansa, Orquestres, Fires de Teatre, Museus, Filmoteca, Arxius, Circuits teatrals, Llibreries institucionals, Mitjans de comunicació públics,...)

Però quins són els principis que haurien de regular l'acció pública? Segons CHIAS, J. (1990)³ l'actuació pública ha de contemplar:

- ✓ La igualtat de tractament per a tots els relacionats amb el servei. Encara que no és necessari que un servei públic estiga al servici de tota la població, ja que pot estar dissenyat per a col·lectius més necessitats de recolzament, el que haurà d'evitar-se és el caràcter elitista en l'àmbit sociocultural, el centralisme en la distribució territorial i els elements endogàmics en la difusió.
- ✓ La continuitat espacial i temporal en la prestació del servei. Cal evitar discriminar les perifèries del centre que accentuen els desequilibris territorials, i contribuir a la

³ CHIAS, J(1990) *El mercado son personas*. McGraw-Hill. Madrid

desestacionalització.

- ✓ El canvi continu per a mantenir el nivell i per anticipar-se a la societat que canvia de forma contínua i no sempre al mateix temps. Esperit proactiu enfront de l'entorn. Per tant dirigit no només al públic real sinó també al potencial.

3. Una breu història de la intervenció pública en la cultura

En els segles XVI i XVII la Corona, la noblesa i la Església eren els principals sostenidors de les arts a través de l'encàrrec i del mecenatge. Pel que fa al llibre hi ha una certa desconfiança respecte a la seua capacitat per difondre idees, i s'estableix un control de l'administració: s'exigeixen llicències per a l'establiment d'impressors i es controla el contingut a través de la Inquisició.

L'origen de la intervenció pública a la cultura a Europa podem situar-lo en les monarquies il·lustrades del segle XVIII. Estes consideren que la "protecció i direcció de les arts" com atributs del poder real. Des d'aquella premissa del despotisme il·lustrat "tot per al poble però sense el poble" es considera que la monarquia ha de protegir les arts, i per tant ha d'haver un mecenatge públic, però també que l'art ha de ser dirigit i controlat. Per un costat s'obren, primer als estudiosos i després al públic burgés, les biblioteques i les col·leccions d'art reals i per altre es tracta de portar endavant una política unitària i coherent de dalt a baix. I per a això es creen les acadèmies. Aquestes institucions eren el mitjà per tal d'influir al camp de les arts, ja que controlaven des de l'ensenyament artístic fins als circuits de producció, distribució i consum. Les acadèmies legitimaven la qualitat artística d'acord amb els canons que establien.

A l'Estat Espanyol Felip V crea el 1714 la Real Academia Española i el 1738 la Real Academia de la Historia, i Ferran VII el 1752 la Real Academia de la Tres Nobles Artes de San Fernando, que després al 1773 es denominarà Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Aquesta última s'encarregarà de la protecció del Patrimoni històric, de la inspecció dels museus de pintura i de l'aprovació de les obres artístiques i arquitectòniques que s'instal·len en llocs públics.

El segle XIX i els començaments del segle XX

Durant el segle XIX les monarquies constitucionals i les repúbliques europees continuen el mateix aparell cultural, però durant el segle hi haurà fets molt importants: en primer lloc la institucionalització de la instrucció elemental amb l'aparició de lleis d'educació (a l'Estat Espanyol la *Ley de Instrucción Pública de 1857* que establia l'estructura i organització del sistema educatiu), l'extensió del llibre i l'aparició d'un públic cultural burgés que comença a adquirir obres d'art. Això genera una crítica i un cert conflicte amb les institucions que controlaven l'art, les acadèmies. "Els nous moviments estètics -lligats a l'ampliació del públic i a l'emancipació dels artistes - troben una forta resistència a la burocràcia cultural i a les classes socials que mantenien el monopoli del "bon gust".⁴

L'augment important de l'alfabetització i l'extensió de la cultura impresa generen també un nou escenari cultural, en el que comencen a ser elements actius nous les classes mitges però també les classes populars a través dels moviments d'educació popular lligats al

⁴ FERNÁNDEZ, E. (1991) *La política cultural. Qué es y para qué sirve*. Ed. Trea. Gijón

socialisme i l'anarcosindicalisme.

La política cultural de l'Estat Espanyol inclou:

- La protecció de monuments i altres béns històrics. Es fan les primeres declaracions de béns històrics.
- La gestió de biblioteques i museus. Es creen els Museus Provincials de Belles Arts per conservar les col·leccions procedents de les desamortitzacions.
- La formació dels artistes a través de les Acadèmies i la creació dels Conservatoris de Música.
- La construcció de teatres públics i el patrocini de l'òpera.

També comencen a fer certa intervenció cultural les Diputacions i alguns Ajuntaments a través de concursos, borses d'estudi per artistes, encàrrecs d'obres d'art, construcció de teatres i patrocini d'altres activitats estètiques i alguns museus i biblioteques.

Al 1900 es crea el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts. Durant el segle XIX la instrucció i la Cultura havien depés segons els diferents períodes del Ministeri de Governació, del de Gràcia i Justícia, del de Comerç, Instrucció i Obres Públiques i del de Foment.

A finals del segle XIX i a principis del XX també cal destacar pel seu important paper actiu el sorgiment d'una xarxa d'organitzacions i associacions al voltant dels moviments lliberals i les organitzacions obreres: ateneus, cases del poble, societats recreatives,...Les activitats d'aquests centres incloïen biblioteques, conferències, teatre, corals i música, ball i més endavant inclús cinema. Oferien i difonien activitats culturals participatives i creatives, confrontades a la cultura acadèmica oficial.

A Catalunya, la creació al 1914 de la Mancomunitat de Catalunya va suposar el desenvolupament d'un projecte de foment de la creació artística, preservació del patrimoni històric i difusió de la cultura popular, que ja havia iniciat set anys abans la Diputació de Barcelona a través de la creació de l'Institut d'Estudis Catalans. Al 1905 també es creà *la Academia Galega*, i en 1918 *la Euskaltzaindia* o Academia de la Lengua Vasca.

Les dictadures del període d'entreguerres

La intervenció cultural de l'Estat en aquest període es centra en dos aspectes : el foment de les grans institucions culturals de l'Estat que es justifiquen pel seu caràcter patriòtic i d'identitat nacional i el mitjans de comunicació que passen a ser utilitzats al servei de la propaganda.

A través de la censura, la persecució de la dissidència i de la centralització i el control de la difusió cultural s'actua per a "educar el gust" d'acord amb els mites nacionals. Es valora el paper simbòlic i emblemàtic de l'art i se'n controla el contingut. A l'Alemanya nazi, per exemple, tota la música produïda havia de cabre dins de certs estàndards definits com a "bona" música alemanya. D'acord amb Hitler i Goebbels (el segon de Hitler al comandament), els tres mestres compositors que representaven bona música alemanya van ser Ludwig van Beethoven, Richard Wagner i Anton Bruckner.

A l'Estat Espanyol la dictadura de Primo de Rivera també actua en contra de la diversitat cultural de l'estat i dissol la Mancomunitat catalana.

Política cultural: concepte, història i debats actuals

Copyleft: Carles Monclús

La segona república espanyola

La política cultural s'entén com una política educativa. L'article 48 de la Constitució diu "El servei de la cultura és una atribució de l'Estat, i el prestarà mitjançant institucions educatives enllaçades pel sistema de l'escola unificada". Amb la finalitat d'estendre la cultura (entesa des del punt de vista humanista o il·lustrat) a les classes populars es posen en marxa iniciatives com les Missions Pedagògiques que porten activitats culturals (teatre, projeccions, audicions, exposicions de reproduccions d'obres del Museu de Prado,...) al pobles.

També la Constitució estableix la protecció del patrimoni com a responsabilitat de l'Estat. Es refà la Llei de Protecció del Tresor Artístic. I s'accepta la diversitat cultural i lingüística de l'Estat. A Catalunya la Generalitat repregué l'activitat de la Mancomunitat suspesa durant la dictadura de Primo de Rivera. S'impulsà l'ensenyament del català i es posà en marxa el Museu d'Art de Catalunya.

La postguerra de la 2ª guerra mundial: la democratització de la cultura

A partir de la finalització de la segona guerra mundial a Europa s'assumeix la idea que s'havia anat estenent després de la crisi econòmica del 1929 de que l'Estat ha de garantir el benestar dels ciutadans. Es construeix l'anomenat Estat del Benestar. Es tracta d'un conjunt de polítiques consistents en la implantació d'una sèrie de serveis socials amb caràcter universal. Aquests serveis tenen com a finalitat garantir unes condicions de vida adequades a la població i evitar que les persones quedin desamparades en determinades circumstàncies de caràcter problemàtic. L'estat garanteix l'accés a l'ensenyament, a la sanitat i als subsidis de malaltia, incapacitat, atur i jubilació.

Una vegada coberts aquests serveis bàsics també es planteja que l'Estat ha de garantir l'accés dels ciutadans a les activitats culturals. La missió de l'administració és estendre la "gran cultura". I, en general, les formes d'expressió de l'alta cultura tradicional com el teatre clàssic, la òpera, la música clàssica i les arts plàstiques augmenten molt els costos de producció, cosa que fa necessària la intervenció de l'Estat per garantir la seua pervivència.

La democratització de la cultura se centra doncs en la difusió cultural, en fer arribar a tots els ciutadans i ciutadanes les activitats culturals d'un valor intrínsec. Aquest model també se l'anomena de lògica descendent o model centrat en l'oferta cultural.

Els anys 60: la democràcia cultural

En els anys 60 es produeix la incorporació a la vida cultural un gran nombre de persones que ha rebut del sistema educatiu un elevat nivell de formació i que se sent en contradicció amb tota la herència cultural del passat. Fa la seua irrupció la música rock, el còmic i altres productes culturals caracteritzats per la fugacitat, que arriben fonamentalment als joves i sorgeix el concepte de contracultura com rebuig a l'alta cultura o a la cultura oficial.

Hi ha un corrent de pensament que reclama la participació a la cultura, deixar de ser

espectadors i passar a ser actors. Ho expressa molt bé el manifest de la Internacional Situacionista (Organització que es formà a partir d'una sèrie d'artistes de vanguardia en 1957, i que posteriorment es transformà en un moviment polític. Els seus escrits tingueren una influència notable en les idees que varen sorgir durant el maig de 1968)

“¿Cuáles deberán ser los principales caracteres de la nueva cultura, y en comparación con el antiguo arte en primer lugar?”

Contra el espectáculo, la cultura situacionista realizada introduce la participación total.

Contra el arte conservado, es una organización del momento vivido, directamente.

Contra el arte parcelario, será una práctica global que se dirija a la vez a todos los elementos utilizables. Tiende naturalmente a una producción colectiva y, sin duda, anónima (al menos en la medida en que, las obras, al no ser almacenadas como mercancías, esta cultura no será dominada por la necesidad de dejar trazas). Sus experiencias se proponen, como mínimo, una revolución del comportamiento y un urbanismo unitario dinámico, susceptible de extenderse a todo el planeta, y /le expandirse a continuación a todos los planetas habitables.

Contra el arte unilateral, la cultura situacionista será un arte del diálogo, un arte de la interacción. Los artistas, con toda la cultura visible, han llegado a estar totalmente separados entre ellos por la concurrencia. Pero incluso antes de este callejón sin salida del capitalismo, el arte era esencialmente unilateral, sin respuesta. Superará esta era, cerrada por su primitivismo, mediante una comunicación completa. Convirtiéndose todo el mundo en artista a un nivel superior, es decir, inseparablemente productor-consumidor de una creación cultural total, se asistirá a la rápida disolución del criterio lineal de novedad. Al ser todo el mundo, por decirlo de alguna manera, situacionista, se asistirá a una inflación multidimensional de tendencias, de experiencias, de "escuelas", radicalmente diferentes, y esto simultánea en vez de sucesivamente.

Inauguramos ahora lo que será, históricamente, el último de los oficios. El papel de situacionista, de aficionado-profesional, de antiespecialista será aún una especialización hasta el momento de abundancia económica y mental, en que todo el mundo se convertirá en "artista",”

Sorgeix el concepte de democràcia cultural. Un concepte que posa l'èmfasi no en l'accés sinó en la participació activa en la vida cultural de tots els ciutadans i ciutadanes.

La política cultural s'ha de basar en el foment de la participació activa en les activitats culturals, i en aquesta participació com un dret de la ciutadania. Els ciutadans i ciutadanes han de ser un element actiu i creador, i no només un element passiu i receptor.

Aquestes idees són assumides per la Conferència Regional d'Helsinki de la UNESCO de 1974 al seu informe final:

" Se trata menos de ampliar el acceso a un tipo de cultura ofrecido pro grupos privilegiados que de promover una diversidad de expansión fundada en el pluralismo social y permitir a la mayoría una participación directa y activa en la vida cultural. En una época en la que un número cada vez mayor de jóvenes rechaza una cultura establecida en la que no reconocen ni el objeto ni la fuente de sus aspiraciones, la cultura debe ser más que nunca el fruto de la libertad. No sólo no debe estar al servicio de la propaganda política, sino que es preciso que, en bien de todos, se nutra de todas las corrientes del pensamiento." Informe final de la Conferència Regional de la UNESCO de Helsinki (1972)

Podem dir que comença el segon cicle de la política cultural contemporània a Europa: aparició del concepte de dinamització i animació cultural, es protegeixen les noves formes d'expressió cultural, hi ha un compromís amb el foment del associacionisme, es fa acció

Política cultural: concepte, història i debats actuals

Copyleft: Carles Monclús

cultural dirigida als grups especials, hi ha una certa preocupació per la descentralització,...

Aquest enfocament de la política cultural hi ha qui l'anomena de lògica ascendent o centrat en la demanda.

a l'Estat Espanyol, mentrestant...

Durant tot aquest període (1939-1975) a l'Estat Espanyol patírem la dictadura franquista. El règim tingué un interès destacable per controlar, elaborar i distribuir un model cultural propi, seguint el model de les dictadures alemanya i italiana del període d'entreguerres. Es tractava de reconstruir i exaltar una identitat nacional espanyola concreta i combatre qualsevol forma cultural que no fóra congruent amb aquesta identitat.

La intervenció cultural del règim es canalitza a través de tres aparells: El Ministeri d'Educació (Patrimoni històric i museus, biblioteques,..), Ministeri d'Informació i Turisme (funcions de control, mitjans de comunicació, espectacles, teleclubs,..) i Secretaria General del Movimiento (Obra Sindical de Educación y Descanso)

“El nuevo régimen se caracteriza por el control y la intervención autoritaria de la vida cultural. Se impone de inmediato la depuración de las instituciones académicas y culturales, y de buena parte de los profesionales que no parten al exilio. La Ley de Prensa de 1938 establece la censura y el monopolio informativo. El partido único controla un poderoso aparato de prensa y propaganda, que se complementa con la creación de Radio Nacional de España (1937) y más tarde de Televisión Española (1956). Los cines proyectan obligatoriamente el noticiario oficial NO-DO (1942) antes de cada sesión. En 1951, para continuar con esta labor de propaganda, censura previa y control sobre las industrias culturales y los medios de comunicación, se crea el Ministerio de Información y Turismo.

*La cultura oficial del franquismo une **exaltación nacionalista, ferviente catolicismo y preferencia por estilos artísticos tradicionales**. Se apela al pasado imperial español y se adopta una retórica de hermandad con el mundo hispánico (Consejo de la Hispanidad, 1940). Se deshace buena parte de la labor de institucionalización de las culturas regionales y se margina el uso social de las lenguas distintas al castellano. La “cultura de evasión” (fútbol, toros, cine, radio y literatura de quiosco), dirigida al consumo de masas, proporciona al régimen integración social y desmovilización política.” AAVV (2004) *La política cultural en España*. Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos*

La transició democràtica

El 1977 es crea el Ministeri de Cultura que assumeix les competències de patrimoni i belles arts, que corresponien al Ministeri d'Educació i les d'espectacles (cinema, teatre, música i dansa) que depenien del Ministeri d'Informació i Turisme.

El 1978 s'aprova la Constitució que arreplega les dues línies d'intervenció a la cultura que s'havien plantejat a Europa des de la segona guerra mundial: la democràcia cultural

“Artículo 9.2. Corresponde a los poderes públicos (...) facilitar la participación de todos los ciudadanos en la vida política, económica, cultural y social.”

i la democratització de la cultura

“Artículo 44. 1. Los poderes públicos promoverán y tutelarán el acceso a la cultura, a la que todos tienen derecho.”

Per altra banda, la Constitució obre les portes a la cessió de competències a les diferents nacionalitats i regions a través dels Estatuts d'Autonomia.

“Artículo 148.

1. Las comunidades Autónomas podrán asumir competencias en las siguientes materias:

...

14. La artesanía.

15. Museos, bibliotecas y conservatorios de música de interés para la Comunidad Autónoma.

16. Patrimonio monumental de interés de la Comunidad Autónoma.

17. El fomento de la cultura de la investigación y, en su caso, de la enseñanza de la lengua de la Comunidad Autónoma.

18. Promoción y ordenación del turismo en su ámbito territorial.

...

També es ressalta la protecció del patrimoni com obligació de l'Estat

Artículo 46 Los poderes públicos garantizarán la conservación y promoverán el enriquecimiento del patrimonio histórico, cultural y artístico de los pueblos de España y de los bienes que lo integran, cualquiera que sea su régimen jurídico y su titularidad. La ley penal sancionará los atentados contra este patrimonio.

El 1979, les primeres eleccions municipals donen la majoria a les poblacions de més de 100.000 habitants a governs d'esquerra. Aquests ajuntaments posen en marxa regidories de cultura que desenvolupen una important activitat amb un fort entusiasme i amb poca planificació a llarg termini. Es dona molta importància a les festes populars.

Des d'eixe moment l'activitat cultural de les entitats locals no ha deixat de créixer. A pesar de que la Ley 7/1985 de 2 de abril, reguladora de las Bases del Régimen Local només establia com a competències de l'Administració municipal les següents:

Artículo 25.1 El municipio, para la gestión de sus intereses y en el ámbito de sus competencias, puede promover toda clase de actividades y prestar cuantos servicios públicos contribuyan a satisfacer las necesidades y aspiraciones de la comunidad vecinal.

Artículo 25.2 Se señala que los Municipios ejercerán competencias en los términos de la legislación del Estado y de la Comunidades Autónomas entre otras materias en:

·Patrimonio histórico-artístico (apartado e)

·Actividades o instalaciones culturales y deportivas, ocupación del tiempo libre y turismo (apartado m)

Artículo 26.1 En su letra b establece como una prestación obligatoria para todos los municipios de más de 5.000 habitantes el servicio de biblioteca pública.

Artículo 28 Los municipios pueden realizar actividades complementarias propias de otras Administraciones públicas y, en particular, las relativas a la educación, la cultura, la promoción de la mujer, la vivienda, la sanidad y la protección del medio ambiente

És a dir, els ajuntaments poden posar en marxa activitats i serveis al voltant de la cultura però només tenen obligació de tenir una biblioteca si tenen més de 5000 habitants.

Aquest és un fet que crida l'atenció, ja que el conjunt de les administracions locals és la part de l'administració que ha fet més intervenció cultural directa en els últims 35 anys.

Pel que fa a l'administració autonòmica en el cas de la valenciana la Llei Orgànica 5/1982, d'1 de juliol, d'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana li confereix les següents competències relacionades amb l'àmbit de la cultura:

Article 31

La Generalitat Valenciana té competència exclusiva sobre les matèries següents:

.....

4. Cultura.

5. Patrimoni històric, artístic, monumental, arquitectònic, arqueològic i científic, sense perjudici d'allò que disposa el número 28 de l'apartat 1) de l'article 149 de la Constitució.

6. Arxius, biblioteques, museus, hemeroteques i altres centres de dipòsit cultural que no siguin de titularitat estatal. Conservatoris de Música i serveis de Belles Arts d'interès per a la Comunitat Autònoma.

.....

18. Artesania.

.....

23. Fundacions i associacions de caràcter docent, cultural, artístic, benèfic-assistencial i semblants, que exercesquen principalment llurs funcions a la Comunitat .

24. Assistència social.

25. Joventut.

26. Promoció de la dona.

27. Institucions públiques de protecció i ajuda de menors, jòvens, emigrants, tercera edat, minusvàlids i altres grups o sectors socials necessitats de protecció especial, inclosa la creació de centres de protecció, reinserció i rehabilitació.

28. Esports i lliure.

.....

33. Aquelles altres matèries de aquest Estatut atribuesca expressament com a competència exclusiva i les que amb aquest caràcter i mitjançant Llei Orgànica siguen transferides per l'Estat.

Article 33

Correspon a la Generalitat Valenciana l'execució de la legislació de l'Estat en les matèries següents:

.....

2) Propietat intel lectual i industrial.

Política cultural: concepte, història i debats actuals

Copyleft: Carles Monclús

.....
5) Museus, arxius i biblioteques de titularitat estatal, l'execució de les quals no quede reservada a l'Estat.
.....

Els anys 80, la crisi i el naixement de la gestió cultural

La crisi econòmica de la segona meitat dels anys 70 provoca la reducció del constant creixement de creació de serveis culturals públics i el replantejament de la tendència a garantir amb fons públics la supervivència i riquesa de certes formes de creació i comunicació artística.

S'introdueixen en la política cultural les demandes de rendiment i els estudis sobre la seua importància econòmica, tot això vinculat a una importància cada vegada major dels serveis culturals i les activitats de temps lliure per al desenvolupament econòmic.

Neix la gestió cultural i es ressalta que una bona gestió dels recursos disponibles es fonamental per a una bona intervenció cultural. És un model que s'ha anomenat extracultural ja que justifica la intervenció al món de la cultura per aspectes externs a la pròpia cultura. La intervenció al món de la cultura es justifica fonamentalment per la seua repercussió en el desenvolupament econòmic, la creació de llocs de treball i en el turisme.

S'assimila la participació en la cultura a l'assistència a actes culturals i es torna a posar èmfasi en la difusió cultural. Però ara ja no es parla d'accés a activitats culturals sinó de consum cultural. Tornem a un model de dalt a baix, com en l'època de la democratització cultural. I apareix el màrqueting cultural com a disciplina necessària per tal de millorar les estratègies per tal d'arribar i fidelitzar al públic, i deixa de parlar-se dels aspectes de contingut a la cultura.

La primera dècada del segle XXI

La creixent globalització i moviments migratoris han convertit a Europa en un espai multicultural. Moltes veus reclamen la necessitat de desenvolupar polítiques que potencien la cohesió social. I les polítiques culturals es veuen com un dels aspectes absolutament necessaris per tal de cohesionar la societat.

Però perquè aquesta intervenció siga efectiva s'ha de fer des de l'enfocament de la democràcia cultural, ja que per a que la cultura siga un factor de cohesió social ha de partir de la participació de la ciutadania. Sense cap dubte afavoreix molt més la cohesió social participar en un grup de teatre aficionat que assistir com espectador a una obra de teatre. Hem de realitzar activitats *amb altres* i no ser simplement receptors d'activitats que fan altres. Aquest és el model que sempre ha defés l'animació sociocultural. Però també des de l'àmbit de la gestió cultural s'ha modificat el discurs i comencen a recuperar-se moltes de les idees plantejades els anys 60 i 70 al voltant de la democràcia cultural. Les Jornades Interacció que es celebren cada dos anys organitzades per la Diputació de Barcelona i que han estat un referent teòric de la gestió cultural a l'Estat Espanyol tingueren com a lema l'octubre de 2010 " Democràcia cultural i transformació social", un

títol impensable una dècada abans.

Un exemple també d'aquest canvi de perspectiva és *l'Agenda 21 de la cultura*⁵, que fou aprovada per més de 300 ciutats i governs locals el 8 de maig de 2004, com un document guia per a polítiques culturals locals, i presentada a la UNESCO. L'organització CGLU (ciutats i governs locals units) l'adoptà com a referència en els seus programes de cultura.

La cultura s'entén en aquest document com un factor de desenvolupament econòmic, però també social i territorial, i un important factor d'inclusió social. Planteja els drets culturals com a part indissociable dels drets humans i la participació cultural com a element de ciutadania plena.

La Federación Española de Municipios y Provincias ha editat una interessantíssima "Guía para la evaluación de las políticas culturales locales"⁶ elaborada per un grup d'experts tot partint del marc de l'Agenda 21.

4. I ara què? Els debats actuals en política cultural, crisi i desmantellament de l'Estat

La crisi econòmica està tenint una doble repercussió en la política cultural: per un costat està reduint els recursos dels que disposen les administracions per tal d'actuar a l'àmbit de la cultura, però per altre costat s'està qüestionant també el paper dels organismes públics en tots els àmbits i també a la cultura.

El neoliberalisme reclama des de fa anys el desmantellament de l'Estat. Un primer debat és *públic o privat*. Quin és el paper dels organismes públics? Es torna a parlar de mesures per tal d'afavorir el mecenatge, ignorant el paper distorsionant que té (no totes les disciplines artístiques, ni totes les corrents tenen la mateixa possibilitat de ser finançades per capital privat). Els organismes públics i la societat civil han de seguir jugant un paper important per garantir tant el dret a l'accés a les activitats culturals com a la participació activa en la cultura, reconeguts, com hem vist abans, a la Constitució. També s'argumenta la ineficiència de les estructures i organismes públics i es mitifica la gestió des de l'àmbit privat (oblidant que la finalitat d'aquesta gestió és l'obtenció de beneficis econòmics privats). Tot admetent que cal buscar formes de col·laboració entre l'àmbit públic, privat, i privat sense ànim de lucre, no podem admetre aquest atac frontal cap a tot el sistema públic de la cultura, paral·lel al que s'està fent amb els sistemes educatius i sanitaris públics, que desmantella tot un seguit de drets aconseguits pels ciutadans europeus des de la segona guerra mundial.

Un segon debat és si entenem la cultura com un objecte a consumir o un dret ciutadà. Moltes vegades aquest debat ni tan sols es planteja, donant a entendre que les activitats culturals són simples mercaderies a consumir. La crisi torna a posar damunt de la taula els aspectes econòmics de la cultura i els arguments tornen a ser de vegades els del model extracultural dels anys 80 i 90. És a dir es parla fonamentalment de consum cultural i el seu paper en el desenvolupament econòmic: la seua repercussió en la creació de llocs de

⁵ www.agenda21culture.net

⁶ AAVV (2009) *Guía para la evaluación de las políticas culturales locales*. FEMP . Madrid <http://www.femp.es/files/11-367-fichero/Guia%20Politic%20Culturales.pdf>

treball. També es parla, com hem dit abans, de la correlació entre creativitat i desenvolupament econòmic. Sent tot això cert, comença a haver moviments ciutadans que, per damunt de totes aquestes dades, reclamen la cultura com a dret. Però no un dret a consumir cultura, sinó un dret a participar activament a la cultura.

Relacionat amb això tenim també el tema dels drets d'autor. Tot admetent la necessitat que als autors i creadors se'ls reconega el seu treball, seguirà havent debat al voltant dels nous tipus de llicències, ja que la realitat legislativa actual és molt qüestionable, i enfronta als creadors consolidats amb els nous creadors emergents.

Un tercer debat, i tal vegada el més important des del meu punt de vista, és que està tornant al primer plànol el contingut de la cultura. La reclamació de la lliure circulació d'idees es fa necessària en la mesura que cada vegada hi ha més intents de controlar-la. El debat sorgeix a internet però va més enllà. Els defensors del liberalisme econòmic no solen ser igualment liberals pel que fa a les idees i les manifestacions culturals que qüestionen el sistema social i econòmic. Estem vivim molts episodis i situacions de censura, o de posar traves a la realització de determinats actes culturals. Es vol reduir l'activitat cultural a oci, el més buit possible de contingut.

Aquest debat a l'Estat Espanyol es relaciona també amb aspectes identitaris on hi ha un conflicte evident entre els consensos de la transició pel que fa a la diversitat cultural de l'Estat i un relançament dels elements identitaris d'allò que es considera genuïnament "espanyol" com, per exemple, els bous. També en el retrocés en l'ús de les llengües diferents a l'espanyol per part dels organismes públics i en els drets efectius dels parlants d'aquestes.

Per últim, hi ha un fenomen que pensem que serà decisiu. La societat civil i els moviments ciutadans, molt actius en l'àmbit cultural a la lluita contra la dictadura, tornen a ser un agent actiu molt important de les polítiques culturals. Al País Valencià o a la Comunitat de Madrid en tenim exemples molt importants. Plataformes ciutadanes com Salvem el Cabanyal, Benimaclet Viu, Russafa Cultura Viva, Russafa escènica, o Migrarte... són exemples a la ciutat de València. A la Comunitat de Madrid, el Patio Maravillas o altres Centres Socials Autogestionats en són exemples.

També en aquesta línia cal assenyalar com a molt positives totes les experiències dels col·lectius que estan treballant des de la perspectiva de la intervenció social a través de l'art, com la Coordinadora Artbarri ⁷, o la llarga experiència de l'Ateneu de 9 barris a Barcelona. Totes elles responen a la idea de "democràcia cultural" que s'impulsà els anys 70, i són un element d'esperança en aquest moment de crisi que exigeix la recomposició de la societat civil, i la reconstrucció de les xarxes ciutadanes.

Des de la nostra perspectiva és absolutament necessari enfortir la societat civil, ja que la gestió d'aquesta crisi des d'una perspectiva neoliberal està desmantellant l'Estat i qüestionant la pròpia democràcia, ja que deixen de garantir-se inclús els drets ciutadans bàsics reconeguts a la mateixa Constitució, entre ells el de participació en la vida cultural.

⁷ <http://artibarriblog.wordpress.com>

- FERNÁNDEZ, E.** (1991) *La política cultural. Qué es y para qué sirve*. Ed. Trea. Gijón
- VICHÉ, M.**(1999)*Una pedagogía de la cultura. La animación sociocultural*. Libros Certeza. Zaragoza
- ARIÑO, A.** (1997) *Sociología de la cultura*. Ed. Ariel. Barcelona
- BOIX, T.; VICHÉ, M.** (1990) *Animación i gestión cultural*. Grup Dissabte. Valencia
- PUIG, T.** (1992) *Animación sociocultural, cultura y territorio*. Ed. Popular. Madrid
- AAVV** (2009) *Guía para la evaluación de las políticas culturales locales*. FEMP/ Ministerio de Cultura. Madrid.
- PUIG, T** (2004) *Se acabó la diversión. Ideas y gestión para la cultura que crea y sostiene ciudadanía*. Ed Paidós. Buenos Aires.
- MONCLÚS, C.** (2005) “La intervención en cultura. Principios que deben sustentar la políticas públicas” a les *Actes del I Congreso Internacional sobre la Formación de los Gestores y Técnicos de Cultura*. Mayo 2005. SARC . Diputació de València. Valencia
- MONCLÚS, C.** (2006) “A intervenção em cultura. Principios que devem sustentar as políticas públicas” a Nunes, A.; De Sousa, M. (2006) *Animação, Cidadania e Participação* (Actas de les 3s Jornadas Internacionais de Animação Sociocultural a Chaves) APAP. ISBN 972-99943-0-7
- MONCLÚS, C.** (2011) “A Animação Sociocultural e a Intervenção Cultural” a Dantas, J. E De Sousa, M. *As Fronteiras da Animação Sociocultural*. Intervenção-Associação para a Promoção e Divulgação Cultural. Chaves ISBN 978-972-99851-9-5
- ANDER-EGG, E.** (1997) *Metodología y práctica de la animación sociocultural*. Ed.Humanitas. Buenos Aires
- ANDER-EGG, E.** (2000) *Metodología y práctica de la animación sociocultural*.Ed.CCS. Madrid
- CHIAS, J**(1990) *El mercado son personas*. McGraw-Hill. Madrid
- AAVV** (2004) *La política cultural en España*. Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos. Madrid

COMO CITAR ESTE ARTÍCULO: Monclús, Carles ; (2013); Política cultural: concepto, historia i debats actuals ; en <http://quadernsanimacio.net> ; nº 17, enero de 2013; ISSN: 1698-4404